

شیوه‌های مطلوب استفاده از فضای مجازی

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی محسن زاده*

اشاره

همگام با افزایش پیشرفت‌ها، فضای مجازی به متن خانواده‌ها نفوذ کرده و در حوزه‌های مختلف آموزش، بهداشت، تجارت و خدمات اداری - کاری، با رویکرد مثبت دولت‌ها و آحاد جامعه روبرو شده است. امکانات فضای مجازی مشوق این حقیقت بوده که ساکنان روستاها و نقاط محروم نیز از یک منظر و شهرها و کلان‌شهرها از منظری دیگر خواهان جدی آن باشند. این عزم ملی دوسویه «دولت» - «ملت»، سبب افزایش سریع نفوذ فضای مجازی در جوامع مختلف شده است. در کشور ایران نیز مطابق آمار مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت، کاربران به بیش از ۵۵ میلیون نفر رسیده‌اند.^۱

* عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام.

۱. خبرگزاری مهر به نقل از «متما»، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۴/۴/۲۳: در پایان سال ۱۳۹۳ شمسی، ۵۵ میلیون و ۵۶۴ هزار و ۸۲۰ نفر (از جمعیت ۷۵ میلیونی) در ایران کاربر اینترنت هستند که معادل ۷۳/۹۴٪ جمعیت کشور است.

آنچه در این نوشتار آمده، تلاشی است برای بررسی شیوه‌های مطلوب استفاده از این فضا با تأکید بر رفع آسیب‌ها که با رویکرد قرآن و سنت انجام شده است.

تقابل رسانه‌های سنتی با رسانه‌های نوین

رسانه‌های سنتی به دلیل ماهیت خود یک‌سویه، جمع‌گرا و تک‌بعدی هستند؛ بنابراین در انتقال پیام با محدودیت‌هایی مواجهند؛ همان‌طور که کاربرانشان با محدودیت‌هایی در گزینش و جستجو در متن پیام‌ها روبرو هستند. در مقابل رسانه‌های مدرن، به دلیل ماهیت دیجیتالی و امکانات ارائه‌شده در ابزارها دارای چندسویگی، تنوع در بسترها، گزینش‌پذیری و جهانی شدن هستند. از آنجا که ساختار «انتشار خطی»، رسانه‌های سنتی را حذف کرده و به انتشار محتوای غیرخطی روی آورده‌اند، افزون بر افزایش هم‌گرایی میان خود، رسانه‌های سنتی را به‌شدت به چالش کشانیده‌اند. با ادغام کارکردهای ابزارهای کهن در ابزارهای نوپدید، مفاهیم جدیدی در سواد رسانه‌ای رقم زده شده و سن کاربران این دستگاه پایین‌تر آمده و با استفاده از پیشرفت‌های شگرف، این ابزارها از محصولاتی لوکس و گران‌قیمت به محصولاتی ضروری با ساده‌ترین خدمات و ارتباطات بدل کرده است.

۱. استفاده‌های روشمند از فضای مجازی

الف) تعیین هدف

پیش‌تر باید به‌دقت مشخص شود دنبال چه هدفی هستیم؟ برای مثال می‌خواهیم «مروری بر اخبار ایران و جهان» داشته باشیم یا «ثبت‌نام در

آزمون ورودی دانشگاه» مدنظر است یا به دنبال «گردآوری اطلاعات علمی در موضوع خاصی» هستیم. برای خودداری از تخطی از هدف، می‌توان جریمه‌ای تعیین کرد که به عنوان اهرم فشار برای اصلاح رفتار به کار گرفته شود. استفاده از «نذر» برای دستیابی به این مهم، پیشنهادی اثربخش است. سیره بزرگان نیز چنین بوده است؛ برای مثال در زندگی‌نامه آیت‌الله العظمی بروجردی «ره» می‌خوانیم: «نذر کرده بودند در صورتی که نتوانند خشم خود را کنترل کنند، یک سال روزه بگیرند. روزی به یکی از شاگردانش که در مباحثه علمی حرف‌های بی‌ربط به موضوع می‌زد، تندی کرده بود؛ یک سال تمام (به جز روزهای حرام) روزه گرفته بود».^۱

ب) فرهنگ‌سازی برای ارتقای سواد رسانه‌ای

برای رسیدن به این هدف و فراهم آوردن محیطی سالم و پویا، حمایت از تولید محتوای سالم، مفید و ایمن با مشارکت جدی کاربران بر اساس شاخص‌های اسلامی- ایرانی و تلاش برای ایمن‌کردن فضای مجازی برای همه اقشار جامعه ضروری است.

ج) استفاده بهینه از فرصت‌های انتخاب‌گری

گسترش رسانه‌ها و حتی منتقل شدن آن به محیط‌هایی از نوع خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی و تجاری برداشت‌های تازه‌ای از رابطه اخلاقیات را با آن طرح کرده و بدین‌وسیله نگرانی‌های فراوانی به وجود آمده است. از سوی دیگر یکی از ویژگی‌های فضای مجازی، فرصت انتخاب‌گری است؛^۲ به این معنا که این فضا امکاناتی را در اختیار مخاطبان قرار

۱. حمید کرمی‌پور، خاطرات آیت‌الله ابوالقاسم خزعلی، ص ۶۲.

۲. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۸.

می‌دهد تا با توجه به طبقات مختلف اجتماعی بتوانند در این فضا از محدودیت‌ها و موقعیت‌های خود تا حد زیادی عبور و قدرت انتخاب‌گری داشته باشند.

د) بسترسازی برای مشارکت بینه کاربران

بسترسازی برای مشارکت فعال کاربران در ارتقای سلامت، ایمنی در فضای مجازی برای گسترش قدرت نرم جمهوری اسلامی، استفاده از آن در دیپلماسی فعال بین‌المللی و معرفی فرهنگ بومی کشور به زبان‌های روز دنیا که همگی می‌تواند یکی دیگر از استفاده‌های مطلوب و نظام‌مند از فضای مجازی باشد.

ه) فعالیت‌های دانش‌بنیان

استفاده از این فضا در جایگاه موتور محرک اقتصادی و آسان‌کردن فعالیت‌های دانش‌بنیان، تلاش برای تجهیز کشور به فن‌آوری‌های روزآمد دنیا در حوزه‌های مرتبط، به‌ویژه برای کاهش هزینه‌ها و اتلاف منابع و افزایش بهره‌وری. از این‌رو در استفاده از فضای مجازی اهداف ذیل در اولویت می‌باشند: گسترش ارتباطات علمی اندیشمندان کشور با یکدیگر و با اندیشمندان بین‌المللی در فرآیند سیاست‌گذاری، مدیریت خردمندان و مدیریت فضای مجازی کشور برای ارتقای هوشمندی در روبرویی با تحولات پرشتاب این عرصه. بنابراین لزوم استفاده از فرصت‌های فضای مجازی و به‌کار بستن آن برای توسعه کشور و مدیریت مخاطرات ناشی از آن و یکپارچه‌سازی و هماهنگی بخش‌های مختلف نظام در جهت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و مدیریت هم‌گرای فضای مجازی، منجر به صدور حکم مقام معظم رهبری مبنی بر تشکیل شورای عالی فضای

مجازی در ۱۷ اسفند سال ۱۳۹۰ شد.^۱

و) مدیریت زمان

گشت‌وگذار در رسانه‌ها بدون تعیین هدف، منجر به ظهور آسیبی رفتاری در کاربران «وب» شد که آن را وب‌سرفینگ^۲ (وبگردی پوچ) می‌نامند. در پوچ‌گردی کاربر نمی‌داند دنبال چه چیزی است و خط سیرش بازدید از سایت‌های مختلف با قانون «هر چه پیش آید، خوش آید» تنظیم شده است.

اگر از پیش سقف حضور را تعیین و بدان وفادار بمانیم، سبب خودکنترلی هوشمندانه‌ای با فضای مجازی خواهیم شد. گفتنی است تعیین سقف زمانی باید هم به صورت موردی و هم سقف روزانه انجام گیرد. درباره برنامه‌ریزی در روایتی زیبا از امام علی علیه السلام آمده است: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا أَلْهَمَهُ الْإِقْتِصَادَ وَحُسْنَ التَّدْبِيرِ وَجَنَّبَهُ سُوءَ التَّدْبِيرِ وَ الْإِسْرَافِ»^۳ هر گاه خداوند بر بنده‌ای خوبی بخواهد، میان‌روی و چاره‌اندیشی نیکو را به او الهام کند و او را از بد اندیشی و اسراف بدور دارد.

با توجه به فراوانی آیات و روایات در مذمت اسراف و گناه کبیره بودن آن، شایسته است گرفتار این گناه بزرگ نشویم. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَدْلُ شَيْءٍ عَلَى غَرَاةِ الْعَقْلِ حُسْنُ التَّدْبِيرِ»^۴ بزرگ‌ترین دلیل خردمندی، نیک عاقبت‌نگری است.

1. <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=19225>

2. web surfing

۳. عبدالواحد آمدی، غرر الحکم، ص ۲۹۲.

۴. همان، ص ۲۰۲.

باید توجه داشت برای مدیریت زمان اعضای خانواده، والدین به امر طراحی برنامه‌های خانوادگی برای پرکردن خلأ نیازهای عاطفی و ارتباطات فردی خانواده با ایجاد سرگرمی‌های لازم و تعاملات خانوادگی مانند سفر و ... اقدام کنند.

ز) اخلاق در فضای مجازی

امروزه در فن‌آوری اطلاعات اشخاص با هویت‌های مجازی در فضای الکترونیکی ظاهر می‌شوند؛ هویتی که کاربردهای خاص خود را در محیط الکترونیک دارد و می‌تواند کارآمدی خاص داشته باشد. برخی باور دارند تنها به این دلیل که در فضای مجازی انسان‌ها مستقیم با هم روبرو نیستند، پایبندی به اخلاق موضوعیت ندارد؛ اما در واقع «این عالم، مثل عالم مقابل آن که از آن به عالم حقیقی تعبیر می‌کنیم، به همان اندازه و شاید بیش از آن، هم در عالم احکام باید نبایدها و احکام تکلیفی، حقوقی و الزامی و هم در عالم شاید و نشایدها و ارزش‌ها پرسش تولید کرده است».^۱ «در زندگی حقیقی آن گروهی که اخلاق را رعایت می‌کنند، افرادی جاافتاده، باتربیت و آداب‌دان نامیده می‌شوند. چنین کسانی می‌دانند در هر مکانی چه نوع رفتاری انجام دهند و آداب اخلاقی نسل به نسل و سینه به سینه بین افراد جامعه منتقل می‌شود؛ اما فضای مجازی اجتماع جدیدی است که مصادیق آداب اخلاقی سابقه‌ای روشن در سنت ندارد و نسل به نسل منتقل نشده است».^۲

۱. علی‌اکبر رشاد، برگرفته از وبلاگ شخصی «منطق فهم دین»، با موضوع: چند پرسش فلسفی در مورد سایبرنتیک و فضای مجازی.

۲. «ناگفته‌های منشور اخلاقی فضای مجازی: گفتگو با عزیز نجف‌پور»، ۲ مهر ۱۳۹۳،

به دلیل تأثیرات سوء اجتماعی، به برخی از این موارد در جهان غرب توجه بیشتری شده، برای پیشگیری از آنها کدهایی اخلاقی ویژه فضای مجازی طراحی شده‌اند که بیانگر الزامات اخلاقی شهروندان محیط مجازی‌اند؛ اما با توجه به رویکرد سکولاری مبانی این دستورالعمل‌ها، با رویکرد دینی متفاوت خواهد بود. چنانچه نگاه ما به هستی و انسان الهی باشد، تدبیر امور ما مبتنی بر یافته‌های الهی خواهد بود.

۲. چالش‌ها در فضای مجازی

الف) انحرافات رسانه‌ای

«رسانه‌ها نقش مهمی در بروز انحرافات اجتماعی دارند. نقش تلویزیون در این زمینه بسیار بااهمیت است. رسانه‌های دیداری نه فقط اخبار را به خانه‌ها می‌برند، بلکه از طریق اطلاعات تصویری می‌توانند به دست‌کاری در احساس و عقیده ما دست بزنند»^۱.

ب) محدودیت نداشتن تعرض

در فضای مجازی از هر نقطه‌ای می‌توان به حریم‌ها تعرض کرد و این امر مستلزم قرب مکانی نیست. دشواری‌ها و خطرهای حریم‌شکنی در عالم واقعی و عینی نیز در کار نیست تا مانع فرد ناقض شود. در این محیط چرخش اطلاعات جهانی می‌شود؛ بدین گونه که: گهگاه کاربران بدون توجه به نکات امنیتی، در فضای مجازی گام برمی‌دارند و ناخواسته در دام برخی آسیب‌های امنیتی یا قانونی می‌افتند. بدیهی است مطابق قانون، جهل و بی‌اطلاعی از قوانین، موجب سلب مسئولیت فرد در قبال وظایف قانونی خود نخواهد بود و بهانه ارتکاب جرم یا خطای ناشی از جهل به

۱. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۱.

قانون، رافع مسئولیت‌های او نیست و امکان تعقیب فرد مرتکب اعمال مجرمانه در فضای مجازی همواره وجود دارد. از طرفی «پیوندهای متعدد و مضاعف با شبکه‌ها، خطرات تخلف یا تجاوز به حقوق خصوصی را افزایش داده است. جامعه اطلاعاتی به حداقلی از امنیت نیاز دارد. با حذف صندوق نسوز و قراردادن پول در آن نمی‌توان از سرقت سارقین از بانک‌ها جلوگیری کرد. سارقین بانک‌های کنونی کسانی هستند به شکل خلافکارانه در شبکه‌های انفورماتیکی بانک‌ها نفوذ می‌کنند، موجودی‌های حساب‌های بانکی مشتریان را بررسی کنند و آن را به نفع حساب‌های دیگری که معمولاً در خارج از آن کشور قرار دارد، انتقال دهند. آنان می‌توانند با استفاده از ویروس‌ها اطلاعات بانک‌ها را مورد تخریب قرار دهند یا با تهدید به تخریب آن مبادرت به اخاذی نمایند». پس اطلاع کامل از «قانون جرایم رایانه‌ای»، «قانون مطبوعات» و «قانون مجازات اسلامی» در کنار «مصادیق محتوای مجرمانه در فضای مجازی» برای همه کاربران لازم است که برای مثال کتب و وبگاه‌های «دادستانی کشور» و «پلیس فتا» قابل دسترسی است.

ج) دزدی رایانه‌ای

«مجرمان حرفه‌ای ممکن است قطعات چیپ‌های ریزپردازنده را از یک میز بارگذاری شده یا حتی با به‌زور بازکردن ماشین‌های پول نقدکن (Cashier) در خارج از دیوارهای یک مرکز خرید سرقت کنند». ^۱ سارقی که توانسته بود قفل (رمز عبور) سامانه‌های لوح فشرده خرده‌فروشی

۱. نجمه کاراندیش و سیدآرمین ابریشمی اسکویی، «فن‌آوری‌های جدید و چالش‌های پیش‌روی استفاده از آنها در عصر واقعیت مجازی»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۱۷، ص ۳۲.

ایترنتی بین‌المللی را بشکند و سیصد هزار شماره کارت اعتباری مشتریان را دزدیده بود. هنگامی که مأموران اجرایی شرکت از تقاضای باج سر باز زدند، او آنها را به تدریج روی ایترنت برای دیگران گذاشت و فروخت تا غیرقانونی کارت خود را شارژ کند تا اینکه تمام و متوقف شد.^۱

(د) خشونت

مشاهده صحنه‌های خشونت در رسانه‌ها و به‌ویژه تلویزیون و سینما در مواردی، گروه‌هایی از متخصصین رشته‌های مختلف علمی را به ابراز نگرانی در سایت‌های ایترنتی واداشته است.

(ه) هزینه‌نگاری^۲ و هزینه‌گردی

«از اتهامات ایترنت، تسهیل دسترسی به صفحه‌های مغایر با شئون اخلاقی است. هرچند در مقابله با این مسئله در برخی از کشورها، کنترل بر دسترسی به برخی از این سایت‌ها را توصیه و عمل کرده‌اند؛ اما همگان بر این نکته توافق نظر ندارند».^۳ از جمله رفتارهای نگران‌کننده در فضای مجازی، محتوای «مستهجن» است. مراد از این محتوا آن است که: «به ارائه عملیات جنسی یا برهنگی اقدام می‌کند؛ محتوای «مستهجن» به محتوای شامل موارد شهوت‌انگیز اطلاق می‌شود».^۴ به اعتقاد مشهور فقها «هر شخصی که مرتکب فعل حرامی شود یا واجبی را ترک نماید، مستحق مجازات تعزیری است».^۵

۱. همان، ص ۳۲ - ۳۳.

2. pornography

۳. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۸.

۴. حسینعلی بای و بابک پورقهرمانی، «بررسی فقهی و حقوقی هزینه‌نگاری در فضای مجازی»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۳، ص ۹۸.

۵. جعفر بن حسن حلی؛ شرائع الاسلام؛ ج ۴، چ ۲، ص ۹۴۸.

درباره حرمت پورنوگرافی که عبارت است از هرزه‌نگاری، می‌توان به امور چندی از قبیل حرمت اشاعه فحشا، حرمت افشای سر و اعانه بر اثم استدلال کرد.

اشاعه فحشا

قرآن درباره افراد قاصد اشاعه منکرات می‌فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾^۱ آنان که دوست می‌دارند میان اهل ایمان کار منکری اشاعه و شهرت یابد، آنها را در دنیا و آخرت عذابی دردناک خواهد بود.

در روایتی نیز آمده است: «وَمَنْ سَمِعَ فَاحِشَةً فَأَفْشَاهَا كَانَ كَمَنْ أَتَاهَا»^۲ شخصی که امر منکری را در مورد شخصی بشنود و آن را فاش کند، همانند مرتکب آن خواهد بود.

نمایش دادن تصاویر عربان یا نمایش اعمال جنسی از مصادیق بارز عمل حرام است؛ بنابراین طبق مبنای مشهور فقها در باب تعزیرات متخذ از قاعده «التَّعْزِيرُ لِكُلِّ فِعْلٍ مُحَرَّمٍ»، می‌توان برای مرتکب این عمل مجازات تعزیر قرار داد.^۳

۳. احکام شرعی

الف) مخالفت با قوانین دولت اسلامی

مطابق آرای مراجع معظم تقلید، مخالفت با قوانین دولت اسلامی «حرام» است. بنابراین اقدامات ذیل شرعاً ممنوع است:

– کلاه‌برداری؛

۱. نور: آیه ۱۹.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۹۶.

۳. حسن بن یوسف حلی، قواعد الاحکام، ص ۹۴۸ و ص ۵۴۸.

- سرقت دارایی‌های مادی و معنوی؛
- استفاده از فیلترشکن برای مشاهده سایت‌های اینترنتی یا استفاده از نرم‌افزارهای فیلترشده.

در این بخش تنها یک استفتای مرتبط با این موضوع از آیت‌الله خامنه‌ای (مد ظله العالی) ارائه می‌شود.

س ۹۸۷: مخالفت با قوانین و مقررات راهنمایی رانندگی و به‌طور کلی همه قوانین دولتی چه حکمی دارد؟ و آیا موارد ترک عمل به قوانین از موارد امر به معروف و نهی از منکر محسوب می‌شوند؟

ج) مخالفت با قوانین و مقررات و دستورات دولت اسلامی که به‌طور مستقیم توسط مجلس شورای اسلامی وضع شده و مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفته‌اند یا با استناد به اجازه قانونی نهادهای مربوطه وضع شده‌اند، برای هیچ‌کس جایز نیست و در صورت تحقق مخالفت توسط فردی در این خصوص، بر دیگران تذکر و راهنمایی و نهی از منکر لازم است (با وجود شرایط نهی از منکر).^۱

ب) هتک حرمت مسلمانان

نشر برخی اخبار، تصاویر، فیلم‌ها، صوت‌ها، شایعات و ... سبب هتک احترام مسلمان است که در آموزه‌های دینی، حرمتش از حرمت کعبه بالاتر اعلام شده است. امام صادق علیه السلام فرمود: «الْمُؤْمِنُ أَكْبَرُ حُرْمَةً مِنَ الْكَعْبَةِ»^۲؛ احترام مؤمن از احترام کعبه بالاتر است.

از این رو حفظ حرمت مسلمان اختصاصی به فضای حقیقی یا مجازی ندارد و در هر دو حالت، گناه کبیره است.

۱. سیدعلی خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، سؤال ۱۹۸۷.

۲. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، الخصال ج ۱، ص ۲۷، ح ۹۵.

ج) حکم شرعی مشاهده محتوای مبتذل

* دیدن فیلم مبتذل:

نگاه به فیلم مبتذل که بیشتر زنان غیرمسلمان در آن بازی می‌کنند، در صورتی که سبب تحریک انسان نشود، چه حکمی دارد؟

جواب: همه مراجع (به جز آیات عظام تبریزی و سیستانی): با توجه به اینکه دیدن اینگونه فیلم‌ها، شهوت‌برانگیز و مقدمه ارتکاب گناه است، نگاه به آنها حرام است.^۱

آیت‌الله تبریزی: نگاه به فیلم‌هایی که موجب تحریک شهوت بر حرام یا ترویج فساد در جامعه باشد، جایز نیست.^۲

آیت‌الله سیستانی: نگاه کردن با شهوت و خوف وقوع در حرام، حرام است و همچنین بنابر احتیاط واجب اگر بدون شهوت و خوف وقوع در حرام باشد.^۳

* دیدن عکس‌های مبتذل به صورت ناخودآگاه

گاهی در کنار برخی از مقالات، عکس‌های مبتذل دیده می‌شود که ناگزیر از دیدن آنها هستیم، راهنمایی شما چیست؟
آیات عظام امام، تبریزی، خامنه‌ای، سیستانی، فاضل و وحید: اگر به طور

۱. سیدعلی خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، س ۱۱۸۷؛ صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۷۱۷؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، س ۱۷۲۹ و ۱۷۳۱؛ استفتا از دفتر: نوری، امام، بهجت، وحید.

۲. تبریزی، استفتائات، س ۱۶۰۳ و ۱۶۰۵.

اتفاقی چشم‌تان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه به آن با قصد لذت حرام است و بنابر احتیاط واجب، بدون قصد لذت و ترس افتادن به گناه، جایز نیست.^۱

آیات عظام بهجت، صافی، مکارم و نوری: اگر به طور اتفاقی چشم‌تان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه عمدی به آن (هر چند بدون قصد لذت) جایز نیست.^۲

۴. راهکارهای غلبه بر هرزه‌گردی

الف) خداباوری

اولین عامل ممانعت نفس از هرگونه گناهی، «توجه به مبدأ» یعنی خداوند و توجه به ویژگی‌های او است؛ از جمله «مالک، عالم، بصیر، مقتدر، قاضی روز جزا». باید انسان همواره دقت داشته باشد که خدا فراموشی، انسان را به ورطه هولناک دوری از چتر حمایتی خداوند خواهد کشاند: «و مانند آنان نباشید که به کلی خدا را فراموش کردند، خدا هم (حظاً روحانی و بهره ابدی) نفوس آنها را از یادشان برد، آنان به حقیقت بدکاران عالمند».^۳

ب) پناه‌بردن به خداوند از شر شیطان

شیطان دشمن قسم خورده انسان‌هاست: «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ»^۴

۱. صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۷۰۷؛ خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، س ۱۳۱۴؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، ص ۱۷۳۱؛ استفتا از دفتر: وحید.
۲. سیدمجتبی حسینی، رساله دانشجویی، ص ۲۰۵ و ۲۰۶.
۳. حشر: آیه ۱۹.
۴. ص: آیه ۸۲.

و از هر راهی برای فریفتن انسان استفاده خواهد کرد: ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾؛^۱ شیطان به خداوند تبارک و تعالی گفت: به سبب آنکه مرا اغوا کردی، من هم البته می‌نشینم سر راه اولاد آدم و جلوگیری می‌کنم که در صراط مستقیم تو قدم نگذارند.

﴿ثُمَّ لَا تَبِيبُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾؛^۲ آنگاه از پیش روی و از پشت سر و طرف راست و چپ آنان در می‌آیم (و هر یک از قوای عامله و ادراکی آنها را به میل باطل می‌کشم)، و بیشتر آنان را شکرگزار نعمت نخواهی یافت.

ج) یاد مرگ

توجه به فناپذیری حیات دنیا و لحظه مرگ، سبب درک عمیقی از وظایف انسان در قبال حیات اخروی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «ذُكِرَ الْمَوْتِ يُمِيتُ الشَّهَوَاتِ فِي السَّنَسِ وَيَقْطَعُ مَنَابِتِ الْعُقَلَةِ وَ يَقْوَى الْقَلْبَ بِمَوَاعِدِ اللَّهِ تَعَالَى وَ يُرِقُّ الطَّبَعُ وَ يَكْسِرُ أَعْلَامَ الْهَوَى وَ يُطْفِئُ نَارَ الْحِرْصِ وَ يُحَقِّقُ الدُّنْيَا وَ ...»^۳ یاد مرگ خواهش‌های نفس را می‌میراند، رویش‌گاه‌های غفلت را ریشه‌کن می‌کند، دل را با وعده‌های خدا نیرو می‌بخشد، طبع را نازک می‌سازد، پرچم‌های هوس را درهم می‌شکند، آتش حرص را خاموش می‌سازد، دنیا را در نظر کوچک می‌کند و

۱. اعراف: آیه ۱۶.

۲. همان: آیه ۱۷.

۳. منسوب به امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعة، ص ۱۷۱.